

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1	
ГЕНЕЗИС ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ	8
1.1. Методологічні засади та стан наукової розробки проблем конституційно-правового регулювання діяльності професійних спілок	8
1.2. Нормативні джерела дослідження конституційно-правового статусу професійних спілок ..	26
1.3. Генеза конституційно-правового регулювання статусу професійних спілок в Україні	50
1.4. Особливості становлення конституційно-правового регулювання статусу професійних спілок в окремих країнах ЄС	76
<i>Висновки до розділу 1</i>	98
РОЗДІЛ 2	
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОБ'ЄДНАННЯ У ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ Й ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄС	104
2.1. Поняття та зміст конституційного права на об'єднання у професійні спілки	104
2.2. Право на об'єднання у професійні спілки в системі конституційних прав та свобод	126
2.3. Конституційно-правове регулювання обмежень права на об'єднання у професійні спілки	146
<i>Висновки до розділу 2</i>	175

РОЗДІЛ 3	
ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО	
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ	
ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ СПЛОК В УКРАЇНІ	
ТА ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄС	179
3.1. Поняття, ознаки та порядок створення	
професійної спілки як особливого виду	
громадської організації	179
3.2. Конституційно-правові засади	
легалізації професійних спілок	200
3.3. Правові підстави та порядок припинення	
діяльності професійних спілок	223
<i>Висновки до розділу 3</i>	241
РОЗДІЛ 4	
ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО	
СТАТУСУ ПРОФЕСІЙНИХ СПЛОК В УКРАЇНІ	
ТА ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄС	246
4.1. Функції професійних спілок як особливого виду	
громадських організацій	246
4.2. Принципи створення, організації й функціонування	
професійних спілок та особливості їх закріплення	
в законодавстві України та окремих країн ЄС	274
4.3. Права та обов'язки професійних спілок	
як елемент їх конституційно-правового статусу	303
4.4. Основні юридичні гарантії діяльності	
професійних спілок	333
<i>Висновки до розділу 4</i>	352
ВИСНОВКИ	359
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	370

ВСТУП

Триваючі зміни, що були започатковані в Україні з переходом до ринкової економіки, і суспільно-політичні виклики сьогодення актуалізують необхідність відповідних коригувальних та адаптивних змін у конституційно-правовому регулюванні організації й діяльності профспілок, а також мобілізацію та консолідацію зусиль самих профспілок у запровадженні нових підходів до засад організації своєї діяльності, які дали б змогу пришвидшити їх акомодацию. Утім, як свідчить стійка динаміка зниження кількості членів профспілок у більшості розвинених західних країн, практичне втілення таких завдань стикається зі значними труднощами не тільки в Україні, а й у низці країн-членів ЄС.

Задекларований і закріплений у тексті Конституції України європейський та євроатлантичний курс України вкотре актуалізує вивчення досвіду країн-членів ЄС у конституційно-правовому регулюванні діяльності профспілок, що, своєю чергою, дасть змогу виробити конкретні пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства в цій сфері та його узгодження зі стандартами ЄС. Основою для компаративного дослідження автором обрано законодавство та правозастосовну практику таких країн-членів ЄС, як Польща і Латвія. Такий вибір зумовлений низкою факторів: спільною історією конституційно-правового регулювання статусу профспілок; подоланням наслідків тоталітарних підходів до діяльності профспілок та необхідністю подальшого узгодження національного законодавства з нормами ЄС; успішним вступом до ЄС, який наразі проklamований Україною; наявністю профспілок, які справді є першорядним елементом громадянського суспільства, тощо. Також у роботі висвітлюються окремі особливості нормативно-правового регулювання створення та діяльності профспілок у таких країнах ЄС, як Литва, Естонія, Болгарія, Словаччина, Чехія та Федеративна Республіка Німеччина.

У законодавстві України та багатьох країн-членів ЄС профспілки традиційно вважають особливим видом громадської організації, основною метою якої є представництво й захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів своїх членів. Водночас, окрім захисту та представництва прав працівників, професійні спілки є одним з основних елементів сучасного громадянського суспільства, на різних історичних етапах вони відігравали провідну роль у суспільно-політичному житті окремих країн. Природно, що така потенційно ключова роль профспілок у житті країни зумовлює виникнення жвавого інтересу до дослідження окремих аспектів їх діяльності у представників різних галузей вітчизняної та зарубіжної науки (юридичної, політичної, історичної, соціологічної, економічної та науки державного управління). Водночас назвати проблематику правового статусу професійних спілок всебічно дослідженою не можна. Як показує аналіз сучасних наукових розвідок із вітчизняного конституційного права, у них вказується на специфіку такої громадської організації, як профспілки, проте вивчення зазначених проблем зазвичай здійснюється крізь призму загальних засад створення та діяльності об'єднань громадян, а наявним конституційно-правовим дослідженням, що присвячені безпосередньо проблемам професійних спілок, бракує комплексності.

Автор усвідомлює, що багато положень, висновків та науково-практичних рекомендацій, що наведені у монографії мають дискусійний характер, а тому не претендує на їх завершеність і кінцеве вирішення.

РОЗДІЛ 1

ГЕНЕЗИС ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ

1.1. Методологічні засади та стан наукової розробки проблем конституційно-правового регулювання діяльності професійних спілок

Конституція України [1] та Закон України «Про профспілки» [2] визначають профспілку як добровільну неприбуткову громадську організацію, що об'єднує громадян, які пов'язані спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Отже, профспілка є особливим видом громадської організації, основною метою якої є представництво й захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів своїх членів. Окрім захисту та представництва прав працівників, профспілки є одним із ключових елементів громадянського суспільства та на різних історичних етапах відігравали провідну роль у суспільному житті окремих країн, тому дослідження різних аспектів їх діяльності викликає інтерес у представників різних галузей вітчизняної науки: юридичної, політичної, історичної, соціологічної, економічної та науки державного управління. Задля визначення подальших перспективних напрямків дослідження правового статусу профспілок в межах науки конституційного права та підвищення їх ефективності варто здійснити загальну характеристику сучасних правових досліджень професійних спілок, узагальнити їх та окреслити основні методи й підходи до таких досліджень.

Роль профспілок у функціонуванні громадянського суспільства викликає жвавий інтерес як у вчених, які вивчають діяльність профспілок, так і в науковців, які досліджують проблема-

тику громадянського суспільства. Так, пропонується розрізняти два основні підходи до розуміння сутності громадянського суспільства – англо-американський (на державу необхідно покладати мінімальну кількість обов'язків, що пов'язані переважно із захистом власності, громадського порядку й безпеки) та європейський (сама держава повинна бути безпосереднім регулятором і контролером суспільних відносин, мати значні права й повноваження для того, щоб забезпечити добробут людей) [3, с. 36–37]. Саме поняття «громадянське суспільство» у сучасних реаліях набуло нового виміру у зв'язку з розвитком сектору некомерційних організацій, або так званого «третього сектору» [4, с. 34], до якого належать і профспілки. Ю.С. Шемшученко та О.В. Скрипнюк під час аналізу причин відсутності єдиного розуміння поняття громадянського суспільства вказують на існування декількох ключових проблем, які розглядаються з різних методологічних позицій [5, с. 4]. Так, низка вчених розуміють під громадянським суспільством сукупність взаємодій між індивідами, що склалися в процесі діяльності за обстоювання прав і свобод людини, і відносять до цієї категорії різноманітні громадські рухи тощо. Натомість інші науковці включають до громадянського суспільства переважно інституціоналізовані форми таких взаємодій, тобто об'єднання громадян, хоча й серед них немає єдності щодо того, чи варто включати до поняття громадянського суспільства нові форми об'єднань, які виникли в процесі бурхливого розвитку останніх років [5, с. 4]. Варто погодитися з тезою про те, що, незважаючи на велику кількість наявних наукових дефініцій поняття «громадянське суспільство», навести скільки-небудь уніфіковане його визначення нелегко, оскільки воно використовується науковцями дуже різних напрямків та для досягнення настільки різних цілей, що неможливо виділити будь-який єдиний підхід [6, с. 5–6]. Як наслідок, це поняття має сильно розмиті характеристики, а його розуміння є ідеологічно заплутаним [7, с. 89].

Водночас, для розуміння ролі профспілок у функціонуванні громадянського суспільства варто в загальних рисах окреслити

його сутність. Окремі вітчизняні конституціоналісти розуміють під громадянським суспільством спільність вільних, рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником, користуватися економічною і особистою свободою, належним соціальним захистом, а також брати участь у політичному житті держави, а до його суб'єктів вони відносять сім'ю, місцеве самоврядування, об'єднання громадян (у тому числі профспілки), фізичних особи, окремих підприємців та господарські підприємницькі корпорації різних форм власності, зайнятих у різних сферах господарювання найманих працівників, а також засоби масової інформації [8, с. 477]. Ю.М. Тодика та О.Ю. Тодика зазначають, що громадянське суспільство – це відкрите, демократичне, антитоталітарне суспільство, у якому центральне місце займає людина, громадянин, особистість [9, с. 126]. П.М. Рабінович вважає, що громадянське суспільство – це спільність вільних, рівноправних людей та їхніх об'єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власниками засобів виробництва, а також брати активну участь у політичному житті [10, с. 48]. До основних ознак громадянського суспільства вчений відносить людину, її інтереси, права й свободи, які є головними цінностями такого суспільства; рівноправність і захищеність усіх форм власності, економічну свободу громадян та їхніх об'єднань; свободу і добровільність праці на основі вільного вибору форм та видів трудової діяльності, ефективну систему соціального захисту людини; ідеологічну і політичну свободу, наявність демократичних інститутів та механізмів, які забезпечують людині можливість впливати на формування та здійснення державної політики [10, с. 49].

Автори монографії «Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку» пропонують трирівневе визначення поняття громадянське суспільство та зазначають: «По-перше, форма людської спільності, що знаходиться на певній стадії розвитку і за допомогою праці задовольняє потреби своїх індивідів. По-друге, це комплекс первинних об'єднань індивідів, що добровільно сформувалися (сім'ї, кооперації, асо-

ціації, господарські корпорації, громадські організації, професійні, творчі, спортивні, етнічні, конфесійні та інші об'єднання, крім державних і політичних структур). Більшість політологів і соціологів дотримуються широкого тлумачення громадянського суспільства, слухно вважаючи, що воно включає соціально-політичні відносини і – як їх елемент – політичні групи» [4, с. 51–52]. З позиції філософії громадянське суспільство – це форма суспільної самоорганізації, що відображає сферу недержавних відносин, які зумовлені взаємодією індивідуальних і колективних потреб та інтересів, що детермінуються реалізацією свободи особистості та вирішально впливають на формування суспільних відносин і соціальних цінностей [11, с. 7]. У політичній науці акцентується увага на тому, що громадянське суспільство – це суспільство соціально організованої структури, що складається за межами політичної системи, проте частково охоплює її, оскільки вона також формується громадянами (громадянське суспільство формується соціальними інститутами, провідна роль серед яких належить таким утворенням, як сім'я, об'єднання за інтересами, церква, приватні чи колективні підприємства, профспілки, політичні партії, громадські організації, недержавні засоби масової інформації тощо) [12, с. 16].

С. Третяк виділяє три основні напрями участі профспілок у функціонуванні громадянського суспільства:

- наділення й розширення прав і свобод людини і громадянина, оскільки більшість населення є саме найманими працівниками, профспілки дають можливість великій масі населення отримувати ці права;
- участь профспілок в утвердженні та вдосконаленні системи соціального партнерства, яке допомагає стабілізувати й зміцнити громадянське суспільство;
- активна участь профспілок у процесах самоврядування [13].

На думку А.М. Мерник, в умовах трансформаційних процесів сьогодення місце профспілок у інституційній структурі громадянського суспільства обумовлено розширенням кола об'єктів їхнього захисту та сфери інтересів [14, с. 4]. Ю.М. Гришина під

час вивчення ролі профспілок у процесі становлення й розвитку громадянського суспільства резюмує, що за рахунок соціальної активності профспілки мають можливість формувати та висловлювати позиції працівників щодо питань виробництва, умов праці, її оплати тощо, при цьому вони не тільки активно демонструють свої позиції, але й мають реальну можливість здійснювати корегувальний вплив на рішення роботодавців та певним чином впливати на перебіг загальносуспільних процесів у сфері праці [15, с. 189]. Отже, профспілки є потенційно ключовими елементами громадянського суспільства; щоправда, у деяких країнах (у тому числі в Україні) через низку факторів та історичні передумови вони зараз не відіграють (або неповною мірою відіграють) таку роль.

Окремо варто зазначити наукові здобутки у сфері правового регулювання діяльності профспілок, що відображені в дисертаційних дослідженнях Ю.М. Щотової, А.М. Білоус, О.М. Соловйова, В.В. Соломінчук, Н.А. Циганчук, Ф.А. Цесарського, А.Ю. Шакірової та О.І. Лисяка. Зокрема, Ю.М. Щотова вивчала питання про місце та роль профспілки як елемента системи громадянського суспільства, надала правову характеристику принципів організації і функціонування професійних спілок, конкретизувала обов'язки профспілок як один з елементів їхнього правового статусу, визначила проблеми імплементації міжнародно-правових норм у сфері представництва профспілками колективних інтересів працівників. Також Ю.М. Щотова встановила роль профспілок як суб'єктів відносин соціального партнерства, приділила увагу проблемі визначення функцій і мети організації і діяльності сучасних профспілок сучасного типу, проаналізувала порядок виникнення професійної спілки як суб'єкта трудового права, а також проблеми їхньої правосуб'єктності, підстави й порядок законодавчого закріплення обмежень щодо членства у профспілках для різних категорій працівників тощо [16].

Низку важливих напрямків діяльності профспілок у галузі трудового права досліджували інші автори. Так, О.І. Лисяк підняв питання визначення найбільш ефективної та оптимальної